

הרב יחזקאל סופר

לדעת לדואמין.

ההגיון באמונה היהודית וערכיה

| מבוא |

”הוי עז כנמר”

היהדות, כתורת נצח, נצרפה ונתחסמה במשך הדורות בכבשני הדיאלוגים הפילוסופיים והמדעיים שנכפו עליה בתקופות השונות, דור דור ואתגרו.

ברם, דא עקא, ככל שאוקיינוס הדעת והחכמה היהודית מתגבר בנביעתו, עם התקדמות הדורות, כך גוברות הבערות, הבורות והיובש הרוחני בעם היהודי בזמננו, כמאמר העולם: ”בסביבות הים – יובש”...

סיבת הדבר היא, ככל הנראה, אי התאמת כלי-ההסברה של התודעה היהודית למצבו של דורנו, לאופיו התרבותי-עכשווי ולנחשולי התרבות הנוכריים שעמם הוא אמור להתמודד.

בחלוקה גסה ניתן לדרג את ההתמודדות התרבותית של היהודי הנצחי במשך כל הדורות הקודמים לשלוש תקופות:

א. התקופה העתיקה, בה התפיסה העצמית הייתה יהודית-שורשית, והמאבק המחשבתי התרכז בזיקוק ההלכה ובביעור פרשנות סוטה של כתות שניסו לסלף את התנ”ך במשמעויות נוצריות או קראיות.

ב. תקופת ימי הביניים, בה הורחב מעגל ההתמודדות הרעיונית מול תרבות הפילוסופיה היוונית או המוסלמית, ובה תמצתו הוגי היהדות את עיקרי

האמונה היהודית, בסגנון תקופתם, בכלי הביטוי של החקירה הפילוסופית, ובכך עיטרו את האמונה העל שכלית בקישוטי ההגיון האנליטי.

ג. תקופתנו המודרנית, החל מהמאה ה-19, שייחודה בהתפתחותם העצומה של מדעי הטבע והטכנולוגיה. בתקופה זו התעמעמה תפיסת הייחוד היהודי עקב האמנציפציה והמגמה להתמזגות קוסמופוליטית, וגם מבצרי ההגיון הפילוסופי המיושן התגמדו אל מול המעוף החדשני שבתיאוריות המדעיות. שינויים אלה הביאו בעקבותיהם אתגרי התמודדות חדשים.

תגובת היצירה המחשבתית-היהודית בתקופה זו הייתה מתגוננת בעיקרה. תחילתה בתפיסת 'תורה עם דרך ארץ' מאסכולת רש"ר הירש, שניסתה לגשר על הפער בין אמונה למדע, או בסגנון 'תנועת המוסר' שניסתה ליצור בדלנות מחשבתית של היהודי מול תרבות העולם, בהציגה זה מול זה את האושר המדומה של חיי העולם הזה (ושחיתותם המוסרית) מול הייעוד של שכר ועונש בחיי עולם הבא (בנוסף על העידון המוסרי של חיי העולם הזה). תגובה מעין זו נמשכת בגישתם של הוגי 'תנועת-התשובה' בת ימינו, המנסחים תפיסה זו בכלים חדשניים יותר, כשהמסר העיקרי שלהם הוא שעיקרי האמונה אינם עומדים בסתירה לגישה המדעית, אלא אדרבה, הם מוסיפים אימות הגיוני לאותנטיות של התורה כחוקה אלוקית שמימית בת-אלמוות. ומסקנתם: תורת ישראל היא אמת הגיונית מחייבת!

וכאן באה השאלה הנוקבת: כיצד זה לא הפך מאגר מחשבתי נשגב זה, פרי הצטברות חכמת ישראל לדורותיה, לאבן שואבת עבור הדור הצעיר של יהודי המאה ה-21 למרות החלופה שמציבה הלאומיות החילונית לזהותו היהודית השורשית? האמנם אין בכוח כל "מורי הנבוכים" בספריית המחשבה היהודית להורות דרך לנבוכי המאה ה-21?

ככל הנראה, שתי תשובות לדבר:

ראשית, כל ספרות המחשבה הפילוסופית-יהודית של ימי הביניים מהווה מגילה חתומה וסתומה בפני הקורא המודרני, עקב קשיי סגנון, תחביר ומערכת מושגים שמשמעותם סתומה בהשוואה למונחי השפה בני זמננו. והנבוכים, למרות צמאונם, מתעצלים לעסוק בפיצוח מכביד זה ומעדיפים מזון תרבותי זול וקליל בסגנון מודרני, אף כי ממקורות זרים.

שנית, וזו הסיבה העיקרית, רוב הספרים העוסקים במחשבת ישראל, גם אלו המוגשים בשפה מודרנית והרואים אור בימינו, לוקים בחלקיות, מתרכזים בפן אחד של היהדות, ומותירים את המתעניין עומד מול תמונה שאינה עונה על מכלול שאלות ההווה, התכלית וההרמוניה של כל חלקי היקום, כל מצבי החיים וכל מכמני הנפש ולבטיה.

הריק המחשבתי שנוצר אצל הקורא מן החלקיות החסרה מייאש אותו, לא פעם, ממצאת אמת כוללנית מקיפה ומוחלטת, או מנקז את רצונו במילוי הוואקום מתוך אפיקי מחשבה של תרבויות זרות מן המערב ומן המזרח הרחוק, כי את הצפון כבר איבד...

ברם, מעבר לבעיה הטכנית של קשיי סגנון ולבעיה המתודית של העדר השקפת עולם פנורמית, קיימת כנראה גם בעיה עמוקה יותר, הקשורה לאופי התרבותי של דורנו, שפיתח קליפות־נפש כה עבות וקשות עד שכלי הנשק הפילוסופי־ההגיוני ותחמושתו הקונבנציונאלית כבר אין בהם די כדי לפצחן.

בעבר, כאשר האדם התחנך על תרבות אידיאליסטית שהתפארה במותר השכלי של האדם על הבהמה, כאשר הפילוסופיה הוערצה כסמכות עליונה, והכרעות בין־תרבותיות נפלו במישור ההגיון – הפכה תרבות שהצליחה להוכיח את אמיתותה ההגיונית למוקד משיכה רוחני של האינטלקטואלים.

לא כך במאה ה־20, בה קיבלה התרבות אופי הדוניסטי [הנאתי־אאוטני]. עתה אין האדם רואה לנגד עיניו אלא את סיפוק־צרכיו ואת מילוי רצונותיו האגואיסטיים, ומלבד המגבלות של חוקה אזרחית, המסדרת את החיים החברתיים, אין הוא מתייחס בעולמו הפנימי, הערכי והמוסרי לשום סמכות הנובעת מחוץ לאישיותו. המצפן המוסרי־ערכי של בן זמננו פועל על פי תנודת מחט האינטואיציה של 'בא לי' או 'לא בא לי'. אין הוא חייב לעצמו שום נימוק הגיוני, מוסרי או תכליתי על בחירתו באורח חיים זה או אחר. אידיאל חייו הוא ההנאה, הנאה לשם הנאה, אף אם היא מורידה אותו לדרגת בהמיות. כל אידיאל אחר הבא להגביל את חופש ההנאה נדחה על סף ההכרה, גם אם תהא בו ערכיות הגיונית או מוסרית של ייעוד. מה לו אם הדבר הגיוני או אמיתי, אם הוא עומד בסתירה לנהנתנות, הגורסת שמטרת הקיום היא השגת אמצעי קיום, וחוזר חלילה...

בעיה זו של הפער בין השכל המופשט לרגש המוחשי אמנם אינה יצירת זמננו בלבד. הניגוד בין אישיותו של הפילוסוף לבין התזה הפילוסופית שלו הדוברת גבוהה-גבוהה ידוע מאז ומקדם.

יכול אדם להיות מרצה בכיר למחשבת ישראל באוניברסיטה, ללמד את עיקרי האמונה היהודית וערכיה, מבלי שהדבר יחייב אותו לאורח חיים אורתודוקסי, כשם שפרופסור לחקר האטום אינו חייב להיות אלקטרון...

ברם, למרות ששנותיה כשנות-אנוש, הרי בדורנו חסר הבושה-הפנימית, הפכה בעיה זו לנורמה, כך שמאגר הספרות היהודית העוסק ברובו באימות לוגי של אמיתות היהדות (הנעשה באובייקטיביות קרירה), אינו תופס את ציפור הנפש.

כי העוסק במשנת 'תנועת המוסר' יכול אולי להתרגש מן הצפוי לו ב'חיים שלאחר המוות' במערכת השכר והעונש על סטייתו מן האמת האלוקית הצרופה. אך חייבת להיות בו מראש מוכנות נפשית להיות 'עבד השם'. במידה ואינו נכון לכך, הרי שהקונפליקט הפנימי בין רצונותיו של ה'אני' הבהמי-יצרי לבין ערכיו של האלוקים המפתה והמאיים, הקורא לאדם לדכא את יצריו מתוך יראה עילאית, עלול להסתיים בפיצול אישיותו של האדם בין הנהגה חיצונית מאולצת לבין רבדי נפש בלתי מזדהים. במקרה הגרוע יותר עלול הקונפליקט להגיע לכדי התרסה של "אכול ושתו - כי מחר נמות"¹, גישה המעדיפה את חוויית ההנאה העכשווית מן החיים על ה'חיים שלאחר המוות'.

ואילו המתמסר לפילוסופיית ה'חקירה' של ימי הביניים או למשנת האסכולה המודרנית של 'מדעי היהדות', גם הוא מוצא את עצמו בלתי מעורב נפשית בנושא, והריהו כ'עיתונאי' המשתמש בעדשות-ההגיון כדי 'לצלם' את ההוכחות למציאות הבורא. הוא תופס אמנם את האובייקט, אך האובייקט אינו תופס אותו. כשם שהעוסקים בלימוד במכוני הקבלה, הצצים כפטריות אחד הגשם, עלולים להגיע לדרגת "יודע דעת עליון", תואר המיוחס לבלעם, שהתמצא היטב ב'גיאוגרפיית הספירות', והדבר לא הפריע לו להישאר מנותק באישיותו מן התכנים הרוחניים, ולהתנהג כבלעם.

1. ישעיהו כב, יג.

דברים אלה אמורים בשכבה אינטלקטואלית דקה, אשר לפחות מנסה לשאת את עיניה למרום ולחפש אמת כלשהי, אלא שחבריה אינם מצליחים להפנים אמת זו כראוי כך שתודעתם התיאורטית תביא לזיכוך ולשינוי ערכי באופי אישיותם. הללו לפחות שואפים להיות ראויים לתואר הנעלה: אדם.

אבל אופיו התרבותי הנורמטיבי של דורנו הוליד ציבור הפוחד לשאת עיניו למרום, להביט לעבר תכנים על-ארציים, ערכיים. האדם המודרני חסר אומץ אישי להישייר את מבטו אל האמת העליונה, כי היא עלולה לחייבו לשקול אפשרות של הינתקות מתחביבו: התפלשות בביצה ה'עסיסית' של תענוגות-החומר...

מותר האדם מן הבהמה, מבחינה חיצונית, הוא קומתו הזקופה, המאפשרת לו לראות לא רק את האדמה [הארציות] אלא גם את השמים, בבחינת "שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה"².

לעומתו הבהמה כפופת הקומה מהלכת על ארבע, וכל מבטה נתון למטה, לתחתון ולארצי-החומרי. ושמה תשאלנה: היי, בהמה עלובה! מדוע לא תרימי עינייך למרום גם את ותראי את היופי השמימי? תנעץ בך זו עיני עגל, במבע של גלגול שיגרום לך להבין את סירובה:

ראשית, הרמת הראש השמימה דורשת מאמץ מיוחד מבהמה בעלת מבנה כפוף, והיא מתעצלת. שנית, וזו הסיבה העיקרית, אם תרים את ראשה ותראה את ה"שמימיות" עלולה היא, חס ושלום, להפוך לאדם, והרי כה נוח לה בבהמיותה...

לסיכום, ניתן לומר כי בעייתו המרכזית של דורנו איננה שינוי השקפה או מהפכה רעיונית, אלא הפחד הפסיכולוגי מאיבוד העצמאות האישית הנוחה, מהחלפת ה'אנוכיות' ב'אי-נוחיות'. לכך דרוש יותר אומץ מאשר שכל. לא לחינם הוכנסה לפרק הראשון בשולחן-ערוך אמרתו של רבי יהודה בן תימא: "הוי עז כנמר"³.

---

2. ישעיהו מ, כו.

3. מסכת אבות ה, כ.

אגדה עממית מספרת על גור נמרים שאמו הנמרה זנחה אותו ביער. עדר עיזי בר שעבר בנבכי היער מצא את הגור הגלמוד, ואחת העיזים המיניקות, שהנמרון המורעב נצמד אליה, אימצה אותו בחיבה. כך נספח הנמר הקטן אל עדר העיזים ונדד עמם כאחד מהם, עד שברבות הימים שכח שהוא נמר, והרגיש ממש כמו עז. אכל כעז, ישן כעז, חשב כעז ואפילו חלם כמו עז...

הקיץ השרבי ביער הטרופי אילץ את עדר העיזים לחפש מקורות מים. נדדו העיזים לערבה בחיפושיהם אחר מעיין או נחל להשקיט בו את צמאונן, והגיעו לנחל מים זכים. כל העיזים הרכינו את ראשיהן בשקיקה אל המים החיים, וגם הנמרה העז בתוכם, אך ברגע שקרב אל הנחל, בו נשתקפה בבואתו, נחרד ונרתע לאחוריו, נשא רגליו וברח מן הנמר, אימת כל עז, שנשקף אליו. לאחר שנרגע, גבר עליו צמאונן, והוא שב אל הנחל בניסיון לשתות. הרכין את ראשו, ומה ראו עיניו?

שוב נשקף אליו הנמר ממימי הנחל... כך נשנה הדבר מספר פעמים, עד שלבסוף קלטה לפתע פתאום תודעתו ה"עיזית" שהנמר האימתני אינו אלא בבואתו האישית. שאגה נמרית אדירה פרצה מגרונו, ומאז היה לנמר...

העיקרון המנחה ספר זה הוא אפוא התייחסות לבעיה הספציפית של תרבות דורנו, והקו הרעיוני המנחה אותו יונק מאסכולת החסידות וממשנת חב"ד, אשר הינה האנטיתזה לתרבות המאה ה-21 והתשובה ההולמת לאתגרים שהולידה תקופתנו.

ייחודה של אסכולת החסידות על פני אסכולות המוסר והחקירה שקדמו לה הוא, שבעוד הפילוסופיות המחקרית והמוסרית מדברות על מושגים שמחוץ לאדם ומעבר לתפיסתו הישירה (ובמילא מותירות את האני' אדיש לרצונו של הבורא, או שמותירות בעינו את הפער בין האני' לבין מערכת האמיתות האובייקטיביות);

לעומתן תופסת תורת החסידות את השור בקרניו, שואפת לחדור אל תוך ה'אני' של האדם, אותו גרעין בנפש שהוא 'אטום החיים', סביבו נעים כאלקטרונים רצונותיו, רעיונותיו, רגשותיו, מחשבותיו, דיבוריו ומעשיו. אין היא מסתפקת בחדירה ללבושיה החיצוניים של הנפש, בבחינת "ותתפשהו בבגדו וינס החוצה"⁴...

חינוך התופס רק את לבושי הנפש מאפשר התחמקות ובריחה, מטרת החסידות לפצח את גרעין האטום של ה'אני', מהותו וייעודו. וכשמגיעים לנקודת פיצוח-הגרעין, משתחררת, כידוע, אנרגיה עצומה המחוללת שינוי סביבתי...

במסגרת המשל דלעיל, פנייתו של ספר זה היא לדור היהודי של תקופתנו. לטיפוס של יהודי בעל נשמה אלוקית, עם עוצמה-נמרית פוטנציאלית, אשר בנסיבות התנאים הסביבתיים, החינוכיים והתרבותיים נולד בתוך עדר העיזים של תרבות ההמונים, וחי עמם באשליית זהותו העדרית, מטושטשת-הייחוד, והריהו הולך עם הזרם, אך צמאוונו הרוחני מביאו על כורחו לחיפוש אחר מים.

אלא שהוא פוחד להתקרב אל מעיין התורה, כי במבט שטחי אל תוך ערכיה, מיד ניבטת אליו דמות מרתיעה של אורתודוקס-חרדי מצוי... רק לאחר מבט מעמיק מתוך אומץ ועוז פנימיים נוכח הקורא לדעת שהנמר המפחיד אינו אלא ה"אני" האמיתי שלו.

ספר זה מראשיתו איננו עוסק בחיפושים אחר הבורא, ה'א-ל' המסתתר מאחורי מרחבי הקוסמוס, תכליתו איננה חיטוט בכדאיות שבשכר המצוות ובחוסר הכדאיות שבעונש על פריקת עול מלכות שמים. אלו אינם מבטיחים את הזדהותה של ציפור הנפש, ואף יש בהם כדי להותיר טעם של כפייה.

---

4. בראשית לט, יב.

בספר זה יוצע לקורא לערוך היכרות עם ה'אני' העצמי שלו, ולגלות בתדהמה את 'החלקיק-האלוקי' שבתוכי נפשו פנימה. הקורא מובל במבוך ה"אנוכיות", לגילוי ה"אנוכי" שבתוכי-עצמו, בבחינת "דע מה למעלה - ממך", כפירוש המגיד ממזריץ' נוחו עדן: רצונך לדעת מה למעלה? - ממך! התבונן בתוך עצמך פנימה, שם משתקפת כל ההווה, כולל העולמות העליונים.

האמן היהודי המפורסם יעקב אגם יצר עדשת-זכוכית מיוחדת, אשר כל המסתכל בה מלמעלה למטה אינו רואה בה שום דבר מיוחד. ברם, המסתכל בה מלמטה למעלה מול האור מבחין בהשתברות קרני האור בזכוכית זו, היוצרת צורת מגן דוד.

כאשר מתבוננים ב'אני' האישי, אותו מציבים מול האור, אור החסידות, כאובייקט לחקירה, מבחינים לפתע בתוך ה'אני' את התכלית והייעוד האלוקי. מתוך פריזמה זו סוקרת עין-הנפש את כל היקום וחלקי ההווה, ונותנת תמונה פנורמית של השקפת עולם יהודית.

את רעיון השתקפות תכלית הבריאה בתוך ה'אני' של האדם, המהווה ציר מרכזי בספרי זה, למדתי ממורי ורבי, המשפיע הבלתי-נשכח הרב החסיד רבי מאיר בליזינסקי עליו השלום, אשר את הגיגיו [שהונצחו בחיבורו מעט הכמות ורב האיכות 'האדם והבריאה'] קיבלתי ממנו בשיחות פנים אל פנים, אותם ליכנתי, ביארתי וערכתי בהרחבה בספרי זה.

אני מקווה שהספר ינציח את רעיונותיו המעמיקים לדורות הבאים, ומתפלל שזכות הרבים תוקדש לעילוי נשמתו. יהי זכרו ברוך.

למרות המגמה הכללית של הספר להציג את ההיבט של אסכולת החסידות, ישולבו בו גם גוונים רעיוניים מספרות הפילוסופיה היהודית הכללית, לשם השלמת התשבץ הרעיוני. זאת מפני שאין כוונת הספר לחדש דבר בעיקרי-הנצח, אשר אין החידוש חל עליהם, כשם שאין ההתיישנות חלה עליהם.

מטרת הספר למזג את כל קרני אור המחשבה היהודית לגווניה, לתרגמם לסגנון זמננו, לרכוס ל'קרן לייזר' של המאור שבתורה, זוהי תורת החסידות, בטיווח ישיר אל גרעין האני שבנפש, וממנה ליצירת תמונה פנורמית של מכלול שאלות היסוד במחשבת ישראל, במבנה עקבי, נדבך אחר נדבך.

זאת ייעשה בתקווה שגישה זו תוציא את המחפש הפוטנציאלי מן הטרואמה של ה'חזרה בתשובה', מן הפחד להשתנות. שהרי החסידות אינה באה לשנות, אלא לגלות את הטמון באדם עצמו וליצור הזדהות מלאה בין "רצונך" לבין "רצונו", כמאמר המשנה: "עשה רצונך - כרצונו".

החסידות אינה דורשת להקריב את החיים למען הבורא, כי אם, אדרבה, לחיות את רצונו. התחושה שה'אני' שלך מתמזג עם הרצון האלוקי היא עונג אמיתי של חיים. חיים שיש בהם 'עוז כנמר', לחפש ולגלות את הזהות הפנימית, לקלף את אשליית ה'עז', ולחוש את חויית הלידה מחדש, בלא צורך לפחד, להירתע ולברוח מפני זהותי היהודית שלי.

התבונן בעצמך, באמת המשתקפת מן ההיסטוריה היהודית, מן הפילוסופיה הרציונלית שלה, ובעיקר בהשתקפותה מתוך מעמקי ה'אני' של אישיותך שלך, עד שאתה תחליט מהי התכלית...